

Kari Johanne Leinslie Flovik

Borgerlige kvinners utdannings- og yrkesmuligheter

En komparativ studie av Trondheims lærerinner
ca. 1860-1920

Bacheloroppgave i Bachelor, Historie

Veileder: Monica Miscali

Mai 2024

Kari Johanne Leinslie Flovik

Borgerlige kvinners utdannings- og yrkesmuligheter

En komparativ studie av Trondheims lærerinner ca. 1860-1920

Bacheloroppgave i Bachelor, Historie
Veileder: Monica Miscali
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innholdsfortegnelse

Innledning.....	1
Bakgrunn for valg av tema.....	1
Avgrensning av oppgaven.....	1
Problemstilling	2
Disposisjon for resten av oppgaven	2
Hoveddel.....	3
Metode og kilder	3
Litteratur og teori	4
Bykvinner.....	6
Kvinneres plass i norsk offentlighet	6
Kvinner i utdanning og arbeid fra 1860 til 1920	8
Rettighetsvedtak for kvinner.....	10
Skolereformer og lærerinnelover.....	10
Oppsummering: Delkapittel 3.....	11
Lærerinneforeningen i Trondheim ca. 1885-1920	12
Bakgrunn for stiftelsen	12
Foreningens formål og medlemmer.....	13
Skolens undervisning og lærerinneforeningens arbeid.....	14
Etablerte lover for Trondhjems Lærerinneforening.....	15
Oppsummering: Delkapittel 4.....	17
Folketellingen 1891 og 1920	18
1891	19
1920	20
Sammenligning	20
Oppsummering: Delkapittel 5.....	22
Mulige årsaker.....	22
Oppsummering og konklusjon	24
Litteraturliste	27
Statistiske kilder	27

Innledning

Bakgrunn for valg av tema

Å velge et tema for bacheloroppgaven i historie er ingen enkel sak da valgmulighetene kan føles uendelige, og kanskje spesielt når man har interesser innen flere historiske felt. Både lokalhistorie og kvinnehistorie er noe jeg finner svært interessant. Dermed falt valget på kvinners utdannings- og arbeidsmuligheter innen læreryrket i Trondheim på slutten av 1800-tallet.

Jeg, som en trøndersk kvinne, er selv i utdanning til å bli lærer i det 21. århundre. I dag er det selvsagt at både kvinner og menn i Norge på lik linje kan ta utdanning og være lærere på skolen i alle slags fag/emner, klasser og trinn. Men det har ikke alltid vært sånn. Det var ikke før på slutten av 1860-tallet at kvinner fikk lovfestet rett til å utdanne seg og jobbe som lærere på skolen i Norge. Samfunnet mot slutten på 1800-tallet var under endring og kvinner ble mer involvert i arbeidsmarkedet på denne tiden. Etter samtale med veileder økte derfor interessen for denne utviklingen av kvinners muligheter innen læreryrket fra ca. 1860 til ca. 1920.

Avgrensning av oppgaven

Oppgaven vil ta utgangspunkt i to folketellinger fra Trondheim, folketellingen fra 1891 og folketellingen fra 1920. Ved å bruke disse folketellingene vil oppgaven forsøke å finne ut hvem disse kvinnelige lærerinnene var, og om vi kan se en utvikling av lærerinner i Trondheim i løpet av disse 29 årene. Norge var under store endringer på 1800-tallet. Landet gikk fra å være et standssamfunn til et klassesamfunn. Endringene som skjedde hadde ikke bare påvirkning på arbeidslivet og de sosiale båndene mellom folk, men også stor påvirkning på kvinners liv og stilling i samfunnet generelt.¹

Oppgaven omhandler kvinnelige lærere i byen Trondheim, og da forholder vi oss til borgerlige middelklassekvinner. Det borgerlige idealet på begynnelsen av 1800-tallet var at kvinner burde få gå på skole og få en allmenn utdanning, men ikke høyere utdanning.² Og siden fokuset i oppgaven er utviklingen i kvinners utdannings- og arbeidsmulighet, gjelder det altså kvinner i tidlig ungdomsår og yrkesaktiv alder. Det vil si kvinner fra konfirmasjonsalder (14-15 år) og oppover. Kvinner begynte ikke nødvendigvis å jobbe i en alder av 15 år, men konfirmasjonen ble ansett som en overgang til voksenlivet, og dermed gammel nok til å

¹ Hagemann 1999: 139

² Dørum 2014: 14

studere og få seg jobb. Når oppgaven refererer til borgerlige lærerinner, menes det kvinner fra bedrestilte hjem, som holdt til i byene. Begrepet borgerlig i denne sammenhengen gjelder da for kvinner av litt høyere sjikt som bodde i byen Trondheim.

I hoveddelen av oppgaven, kommer vi nærmere inn på læreryrket. For bedre oppklaring kommer oppgaven til å referere til kvinnelige lærere som lærerinne/lærerinner, og mannlige lærere som lærer/lærere. Oppgaven bruker også benevnelsen lærere/lærerne som en fellesbenevnelse for alle som jobber i skolevesenet, altså det generelle personalet, både kvinnelige og mannlige. For å unngå forvirring, kommer oppgaven til å spesifisere benevnelsen ved å inkludere at det gjelder personalet generelt.

Problemstilling

Denne oppgavens formål er å analysere og sammenligne Trondheims lærerinner i folketellingene fra 1891 og 1920 for å se etter utvikling og endring av kvinnene som var lærerinner på skolen i den valgte tidsperioden.

For å besvare den overordnede problemstillingen best mulig, skal oppgaven i tillegg besvare noen underordnede problemstillinger. Ved å analysere og sammenligne folketellingene, samt måle de opp mot sekundærlitteratur, søker oppgaven å svare på følgende: Hvem var disse lærerinnene? Hvor gamle var de? Hva var deres sivilstatus, familiestilling og bosituasjon? Hva var antallet i 1891 og 1920? Og kan man med utgangspunkt i funnene se en utvikling eller endring på svarene rundt disse spørsmålene?

Disposisjon for resten av oppgaven

Hoveddelen av oppgaven er delt inn sju delkapitler. Det første delkapittelet, metode og kilder, presenterer arbeidsmetodene som er brukt i oppgaven, samt drøfter det å bruke folketellinger som kilde. Neste delkapittel, litteratur og teori, presenterer en oversikt over litteraturen som er brukt, og setter oppgaven i kontekst til tidligere forskning. Delkapittel tre gir en oversikt over samfunnsidealene rundt økonomi og arbeid som omhandlet bykvinner i Norge mot slutten av 1800-tallet, og om lovene som ble vedtatt i forhold til kvinners rettigheter til høyere utdanning og yrkesaktivitet i skoleverket. Delkapittel fire redegjør for Trondhjems Lærerinneforenings stiftelse, samt redegjør for foreningens formål, arbeid og lover. Delkapittel fem presenterer lærerinnene fra folketellingene fra 1891 og 1920, og sammenligner folketellingenes opplysninger. Delkapittel seks redegjør for mulige årsaker til likheter og forskjeller mellom

folketellingene. Det siste og avsluttende delkapitlet vil gi en oppsummering av oppgaven i sin helhet og en konklusjon av funnene.

Hoveddel

Metode og kilder

Oppgaven tar som nevnt utgangspunkt i to folketellinger fra Trondheim og analyserer og sammenligner dem. Her blir det hovedsakelig fokusert på likheter og forskjeller. Med det blir da brukt en komparativ arbeidsmetode.³ Oppgaven blir å bruke digitaliserte versjoner av folketellingene. Folketellinger er sånn sett kvantitative kilder, da det er en samling av målbare statistiske opplysninger som er satt i et system.⁴ Det kvalitative aspektet ved folketellinger er vurderingen av det nedskrevne originale materialet. I oppgaven blir folketellingene analysert, tilført og målt opp mot andre kilder.⁵ Dette gjør at arbeidsmetoden i oppgaven blir hovedsakelig komparativ med bruk av både kvantitative og kvalitative data som blir brukt i form av en database.

Folketellingene som blir brukt i oppgaven er fra 1891 og 1920 for 1601 Trondheim kjøpstad. Begge folketellingene dekker samme geografisk område, altså Trondheim kommune, og er digitaliserte versjoner. Folketellingenes opplysninger består av navn, alder, kjønn, bosted, familiestilling, fødselsdato, sivilstatus, yrke, fødested, samt opplysninger om husholdningen. Oppgaven har valgt å bruke folketellingene ved å sette de inn de statistiske opplysningene i tabeller. Dette gjør det enklere å se folketellingenes datamateriale i et sammenligningsforhold. På denne måten bruker oppgaven folketellingene som database, i form av at opplysningene blir satt opp i tabeller, noe som gir det en mer oversiktlig struktur og gjør det enkelt å sammenligne.

Men for å bruke folketellinger som kilde, må man ta forhåndsregler. Oppgaven anvender digitaliserte versjoner av folketellingene, og ikke de håndskrevne originale. De statistiske opplysningene kan da ha blitt feilkodet under oppføringen av materialet, enten ved transkriberingen, digitaliseringen eller ved selve datainnsamlingen. Det kan være åpenbare feil hvor det eksempelvis står at et spedbarn har yrke som lærerinne, og det kan være feil som er umulig å se, hvor det for eksempel har blitt oppført feil navn og sivilstatus. Dette er menneskelige feil som man må ta høyde for ved analysering av slike statistiske opplysninger,

³ Melve 2018: 74

⁴ Solli 2018: 93

⁵ Ryymin 2018: 45

men likevel må man gå ut ifra at storparten av opplysningene er korrekt gjengitt ved bruk av slike datamaterialer.

Litteratur og teori

Forskning på norsk kvinnehistorie er ikke noe nytt konsept, da det har med årene blitt større fokus på kvinner i historie enn det har vært tidligere. Det finnes flere forskningsprosjekter som omhandler norske kvinners utvikling av økonomiske, politiske og sosiale rettigheter. Kvinnehistorisk forskning av 1800-tallets kvinner var mer utbredt på 1970-, 1980- og 1990-tallet enn det er i dag. I nyere tid kan man finne masteravhandlinger og bacheloroppgaver som omhandler kvinners arbeidsliv og rettigheter på 1800-tallet. Innen kvinnehistorisk forskning har vi flere kjente navn, som Ida Blom, Sølvi Sogner, Hilde Sandvik, Eirinn Larsen og Ida Bull, bare for å nevne noen. Alle disse forfatterne har skrevet verk som handler om å se på og drøfte historie med og fra et kvinnelig ståsted. Ved å bruke tidligere forskning som omhandler kvinners rettigheter innen utdanning og yrkesaktivitet på 1800-tallet, får oppgaven et mer helhetlig perspektiv. Bruk av tidligere forskning, setter denne oppgaven mer i kontekst til hva som allerede finnes. Denne oppgaven bruker derfor tidligere forskningsprosjekter som sekundærlitteratur.

Ved lokal forskning har oppgaven valgt å bruke boken *Trondhjems lærerinneforening gjennom 50 år: 1885-1935* skrevet av Anna Brun Ekerhovd i 1935. Denne boken gir en innsikt i arbeids- og foreningslivet til lærerinnene i Trondheim på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, og beskriver deres stilling som kvinnelige lærerinner i skolen. Oppgaven handler om utdannings- og yrkesmuligheter innen læreryrket for kvinner i Trondheim på slutten av 1800-tallet. Dermed kan oppgaven settes i kontekst til denne tidligere forskningen da man med boken får en god oversikt over lærerinnenenes foreningsliv og en forklaring på hvorfor foreninger var så viktig for de kvinnelige lærerinnene i byen.

For 1800-tallets generelle kvinnehistorie benytter oppgaven seg av boken *Kvinnfolkarbeid: Kvinners kår og status i Norge 1875-1910* av Sidsel Vogt Moum fra 1981. Denne forskningen plasserer kvinner i den økonomiske offentligheten i Norge mellom 1875 og 1910. Her får man opplysninger om kvinners rolle i arbeidsmarkedet, samt hvilke jobber som var mest egnet ulike grupper kvinner. Boken nevner borgerlige kvinners arbeidskraft innen læreryrket, noe som gjør den relevant for denne oppgaven. I tillegg benytter oppgaven seg også av forskning om lover og rettigheter som ble vedtatt for kvinner. Boken *Nordisk lovoversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810- 1980*, er en redigert bok av Ida Blom og Anna Tranberg fra 1985. Den

inneholder en oversikt over lover som ble vedtatt mellom 1810 og 1980 som gjaldt kvinner. Her fokuserer oppgaven hovedsakelig på lovene som ble vedtatt om utdanning og arbeidsmuligheter for lærerinner fra omkring 1840 til omkring 1920. Også her kan man sette oppgaven i kontekst til hva som er blitt skrevet tidligere da lover for utdanning og yrkesaktivitet er fundamentalt for denne oppgavens tema og problemstilling.

Forskning som omhandler kvinners rettigheter og samfunnsrolle fra 1800-tallet til 1900-tallet i Norge generelt, har man blant annet Gro Hagemanns kapittel «De stummes leir? 1800-1900» og delvis Kari Melbys kapittel «Husmorens epoke. 1900-1950» i boken *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* fra 1999. Disse forskningsprosjektene gir et overblikk over samfunnsidealene for kvinner, og setter deres rolle i perspektiv til historien. Boken bruker kjønn som analysekategori og fremstiller historie i lys av kvinners stilling og perspektiv, og beskriver kvinners deltakelse i å forme det norske samfunnet i ettertiden. Boken kan på mange måter sies å være en klassiker innen forskning på norsk kvinnehistorie, nettopp på grunn av at den er skrevet fra og med kvinnelig perspektiv på historie. Oppgaven har i tillegg valgt å bruke Knut Dørums forskning med boken *Politikk, profesjon og vekkelse* fra 2014. Denne boken handler om kvinners rolle og plass i økonomisk, politisk og sosiale offentligheter i Norge mellom 1850 og 1920, samt deres plass i arbeidsmarkedet i denne tidsperioden.

Denne oppgaven kan også settes i kontekst til nyere forskning av 1800-tallets kvinnehistorie, og utdannings- og yrkesmuligheter for kvinner på denne tiden. Et inspirerende eksempel for denne oppgaven er Guro Sundals masteroppgave fra 2018, «Ugifte kvinners yrkesmuligheter. En studie av endring i husholdsposisjoner og yrkesmuligheter i Trondheim 1865-1900». Denne masteroppgaven bruker også folketellinger som forskningsutgangspunkt, og beskriver kvinners rolle i husholdet og generelle arbeidsmuligheter i Trondheim i den valgte tidsperioden.

Når det gjelder historieforskning innen norsk økonomi har oppgaven valgt å bruke boken *Nasjonens velstand* skrevet av Pål Thonstad Sandvik i 2022. Denne forskningen gir en oversikt over den økonomiske tilstanden i Norge mellom 1800 og 1900. Også her vil oppgaven få et mer helhetlig perspektiv ved å bruke tidligere forskning som omhandler den generelle økonomiske utviklingen i Norge mellom 1800 og 1900, og kvinners plass i denne utviklingen. Ved å bruke alle disse forskningsprosjektene nevnt ovenfor, gir det oppgaven en god oversikt over kvinners stilling i samfunnet, utviklingen av økonomiske og politiske rettigheter, samt utdannings- og arbeidsmuligheter i Norge i overgangen fra 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet.

Ved bruk av tidligere forskning som sekundærlitteratur, som omfatter norske kvinner generelt, lokallitteratur som omhandler Trondheims lærerinner, samt lokale folketellinger, kan denne bacheloroppgaven settes i kontekst til tidligere forskning med at den skiller seg ut i forhold til at det skrives spesifikt om kvinners utdannings- og arbeidsmuligheter innen læreryrket i Trondheim fra ca. 1860 til 1920. For å analysere utvikling og endring innenfor et emne, må man begrense seg til et område, et tema og en tidsperiode for å få et mer konsentrert resultat. Dette er med på å bidra til at denne oppgaven skiller seg litt ut fra andre forskningsprosjekter innen kvinnehistorie som har blitt gjort tidligere da den fokuserer på en spesifikk tidsperiode (ca. 1860-1920), spesifikt yrke (lærer), spesifikke individer (kvinner), og en spesifikk by (Trondheim).

Bykvinner

Kvinnerens plass i norsk offentlighet

Den store ekspansjonen i markedsøkonomien og de tekniske fremskrittene på 1800-tallet kom lenge bare menn til gode. Kvinner opptrådte i svært liten grad som selvstendige markedsaktører. Primært sett var de knyttet til husholdet, men unge kvinner og enker kunne være unntak. Enker kunne stå som markedsaktør ved å fortsette mannens næringsaktivitet, mens unge kvinner kunne ta tjenestepikejobber i andres hushold.⁶ I 1860 og 1889 ble det vedtatt to skolereformer som forlenget skoletiden og la mer vekt på nødvendige fag, som regning og skriving. Utbyggingen av skolehverdagens praksis ble trolig svært viktig for kvinnefrigjøringens fremgang. Økning av kvinnelig arbeidsdeltakelse kunne tvilsomt ha skjedd uten at de hadde skrive- og regneferdigheter. Undervisningsformål ble bevilget i betydelige mengder av staten mellom 1870 og 1885. Disse bevilgningene utgjorde nesten ti prosent av statsbudsjettet på denne tiden.⁷

Perioden mellom 1850 – 1920 var en tid med et stort skille mellom offentlig og privat sfære, hvor den generelle kjønnsinndelingen var at mannen hørte til i offentligheten og kvinnen hørte til i hjemmet. Men samtidig var dette også en tid hvor kritikken av denne definerte offentligheten blusset opp. Det ble dannet miljøer, organisasjoner og foreninger som kjempet for økt politiske og økonomiske rettigheter for kvinner, og da gjerne ut fra likestillingsprinsippet.⁸ De borgerlige kvinnene var de største kritikerne av den mannlige

⁶ Sandvik 2022: 137-138

⁷ Ibid: 133

⁸ Dørum 2014: 9

offentligheten.⁹ Skoleverket ble dermed en av de første offentlige arbeidsplassene i byer som begynte tidlig med rekruttering av kvinner fra bedrestilte hjem mot slutten av 1800-tallet.¹⁰

Den første foreningsbølgen kom rundt 1840-årene. En av foreningene var misjons- og avholdsbevegelsen. I kvinnemisjonsforeningene fikk borgerlige kvinner opplæring i protokollføring og møteledelse, samt økt kunnskap og bevissthet om samfunn og politikk. Disse kvinnene uttrykte seg kritisk om samfunnets hinder og forbud for kvinner i form av brev som ble sendt til øvrigheten eller direkte til politisk lederskap. Noen av disse brevene var anonyme og ble fremstilt som skjulte innlegg beregnet på en offentlighet. Dette gjorde at menn måtte lytte og ta hensyn til kvinnes meninger.¹¹

For kvinner fra embetsstanden og borgerskapet kunne et liv som yrkesaktiv bety fall i status, men for mange gav yrkeslivet nye fellesskaper og ny selvbevissthet. Pikeskolen og middelskolen fra 1870- og 1880-årene bidro til et høyere utdanningsnivå for borgerlige kvinner. Denne utdanningen økte kompetansen og kunnskapen som videre kunne tjene kvinners foreningsliv.¹² Opposisjonen var sterkest i byene, hvor det ble mer og mer yrkesaktivitet blant kvinner da utdanningsnivået var høyere. Opposisjonene medførte at de borgerlige kvinnene, i flere sammenhenger, representerte husholdet utad og i offentligheten.¹³

Samfunnet gikk, som nevnt tidligere, fra å være et standssamfunn til å bli et klassesamfunn. Dette betydde at landet gikk fra å være delt i inn i stender til å bli delt inn i sosiale og økonomiske klasser.¹⁴ Standssamfunnet var et statisk samfunn der sosiale fellesskap og identitet baserte seg på vertikale skiller. Med det menes det at individenes sosiale status var bundet til institusjoner som ble definert gjennom familie og stand. Klassesamfunnet var langt mer dynamisk, hvor endringene skjedde raskere, den sosiale mobiliteten ble større, og status ble basert på egne valg og prestasjoner. Med overgangen ble institusjonene mindre betydningsfull, og individene ble mer viktige.¹⁵ Når man snakker om borgerlige kvinner, menes det kvinner som holdt til i byene og kom fra bedrestilte borgerlige hjem. Med klassesamfunnet kan man si at borgerlige bykvinner tilhørte en høyere sosial og økonomisk status enn allmue- og/eller bygdekvinne.¹⁶ Som vi skal komme tilbake til, fikk borgerlige

⁹ Dørum 2014: 13

¹⁰ Ibid: 14

¹¹ Ibid: 19

¹² Ibid: 41-42

¹³ Ibid: 45

¹⁴ Hagemann 1999: 139

¹⁵ Ibid: 140

¹⁶ Ibid: 158

kvinner flere og større utdannings- og yrkesmuligheter innen skoleverket enn kvinner fra lavere sjikt.

Kvinner i utdanning og arbeid fra 1860 til 1920

Gjennom hele 1800-tallet var husarbeid det viktigste arbeidet for voksne kvinner. I 1875 var det 45% av alle kvinner over 15 år som ble registrert som husmødre, hvor det ytterligere var 12% som var hjemmeværende døtre med husarbeid. Den største kvinnelige yrkesgruppen på denne tiden var tjenestepiker. De utgjorde omtrent 70%. Til tross for at alle kvinnene hadde husarbeid som sin viktigste kilde til livets opphold, var det bare tjenestepikene som fikk lønn for arbeidet. Bare de ble regnet som økonomisk yrkesaktive i statistisk forstand. Verken hjemmearbeidende døtre eller gifte kvinner ble beregnet som økonomisk aktive. Men i løpet av 1800-tallet får gifte og ugifte kvinner gradvis oppnådd status som økonomisk myndig.¹⁷

Et kjent trekk ved perioden 1875- 1910 var at gifte kvinner i svært liten grad hadde lønnet arbeid. Kvinner i lønnsarbeid bestod av enker og ugifte kvinner.¹⁸ Å jobbe som tjenestepike i overklassens/borgerlighetens hus, var noe som kan regnes for mange å være eneste sjanse for lønnet arbeid for ugifte kvinner, spesielt kvinner fra bygder, men også noen fra byer. For noen var det en livsvarig jobb, og for noen andre var det bare en midlertidig arbeidsplass hvor de kunne spare seg opp penger, få en utdanning i husholdet, eller til de skulle inngå ekteskap. Tjenestepiker kunne arbeide i andres hushold, hvor de beste tjenestestillingene var husbestyrerinne eller kokke. Ved inngåelse av ekteskap, sluttet de i yrket.¹⁹

Når det gjaldt økonomiske og juridiske saker, var det mannen som var familiens hovedperson²⁰, både i byer og bygder, men kanskje spesielt i borgerskapet. Dette skapte et bilde om at de gifte borgerlige kvinnene var et sjikt fritatt fra arbeid.²¹ Likevel skulle de borgerlige sjiktene og den nye middelklassen bli bærere av formuleringer av nye kvinneidealer.²² I 1861 ble fire lærerinneposter satt opp ved en av de nye allmueskolene i Kristiania. Disse fire kvinnene var de første som ble ansatt i ordinær lærerinnestilling for å undervise i litterære fag. Den nye byskoleloven fra 1848 og byutvidelsen i 1859 gjorde at lærerbehovet i byene økte. Å ansette mannlige seminarister ville utgjøre en betydelig utgiftspost for kommunene. Det ble derfor vurdert å lyse ut underlærerstillinger med lavere

¹⁷ Hagemann 1999: 154-155

¹⁸ Moum 1981: 10

¹⁹ Ibid: 44

²⁰ Hagemann 1999: 156

²¹ Ibid: 159

²² Ibid: 168

lønn, men da var det tvilsomt at kvalifiserte menn kom til å søke. Så i stedet satset kommunene på å ansette kvinner til disse stillingene.²³ Kvinnene viste seg å være både stabil og pålitelig arbeidskraft, og det var ingen mangel på velkvalifiserte søkere.

Lærerinnestillingene gav mulighet for ugifte borgerlige kvinner til å skaffe seg anstendig forsørgelse, samtidig som at kommunen og staten fikk dyktig arbeidskraft til en rimeligere pris. Som nyansatte nøyet kvinnene seg med lavere lønn, da de uansett ikke hadde krav på samme avansementmuligheter som mennene, noe som igjen sparte staten for en betydelig sum i forhold til opplæringsutgifter. Kvalifikasjonene som trengtes til jobben, anskaffet de borgerlige lærerinnene gjennom familiens hjelp og på egen hånd. Skolevesenet hadde rikelig med kvinnelige søkere etter at staten bestemte seg for å utnytte seg av kvinnelig arbeidskraft. Lærerinnene utgjorde derfor et flertall av byskolenes lærerpersonale på slutten av 1870-tallet og begynnelsen av 1880-tallet.²⁴ Men selv om kvinner kunne ta arbeid som lærerinner i 1861, hadde de ikke fått rett til høyere utdanning enda. Som oppgaven kommer tilbake til nedenfor, skjedde ikke dette før omtrent 10 år senere.

Skolekommisjonen av 1890 skulle avgi innstilling om ny lov til den høyere skolen og var pålagt å se spesielt på pikeutdannelsen. Kommisjonen skulle vurdere om den gjeldende loven bidro til å overskride grensene som var naturlig for pikers utvikling og fremvekst. Man var på denne tiden fortsatt i tvil om gutter og jenter skulle ha samme faglig undervisning på skolen, eller om de skulle undervises hver for seg på separate skoler. Kvinnesaksforkjemper Ragna Nielsen mente at undervisningen skulle være likt for begge kjønn. Hun mente at undervisningstilbudet skulle være en allmennutdanning, og at undervisningen skulle være den samme uansett om man var gutt eller jente. Denne ideen skulle hun få gjennomslag på da loven av 1896 kom.²⁵

I 1900 utgjorde kvinner 30% av alle yrkesaktive²⁶ og mennene 70%. Med de politiske rettighetene for kvinner som kom på begynnelsen av 1900-tallet, var Anna Georgine Rogstad den første kvinnen på Stortinget. Hun var en av de ugifte kvinnene som forsørget seg ved eget lønnsarbeid gjennom mulighetene for anstendig livsopphold for kvinner fra middelklassen, altså som lærerinne. Hun fikk ikke ta middelskoleeksamen, da denne loven ikke hadde blitt vedtatt på hennes tid, men hun gikk lærerinnkurs og fikk tatt en høyere lærerinneeksamen.

²³ Hagemann 1999: 169

²⁴ Ibid: 169-170

²⁵ Ibid: 188

²⁶ Melby 1999: 230

Rogstad hadde med dette en lang karriere som lærerinne på skolen²⁷, blant annet på en skole i Trondheim på 1870-tallet, og sto som en representant for andre lærerinner gjennom å lede lærerinneforeningen i Kristiania på 1880-tallet. Hun ble den første formann i det nystiftede Norges Lærerinneforbund da lærerinnene i byene brøt ut av organisasjonsfellesskapet med lærerne i 1911.²⁸

Rettighetsvedtak for kvinner

Fra 1840-tallet av ble borgerlige rettigheter gradvis utvidet til å omfatte kvinner også. Skolereformene som kom rundt 1880-tallet var spesielt viktige for kvinners utdanningsmuligheter.²⁹ Men kanskje aller viktigst var at kvinner omsider fikk sin individstatus. Loven av 1845 gikk ut på at ugifte kvinner over 25 år ble myndige under kurator. Kvinnene var altså personlig myndig, men en kurator skulle føre tilsyn med formuesforvaltningen.³⁰ Loven av 1863 gjorde at ugifte kvinner over 25 år ble fullstendig myndig.³¹ Gifte kvinner derimot forble økonomisk umyndige i ekteskapet frem til 1888.³² Og selv om gifte kvinner ble myndige i 1888, var det ikke før i 1927 at ektefeller kunne regnes som likestilte i forhold til økonomisk fordeling av formue i ekteskapet. Det var likevel ikke før på 1900-tallet at det kom vedtak for kvinnelige rettigheter i den politiske offentligheten. De politiske rettighetene begynte med at bare kvinner med en viss inntekt fikk stemmerett ved kommunevalg i 1901. I 1907 ble det vedtatt begrenset statsborgerlig stemmerett for kvinner, og i 1909 kunne kvinner med en viss inntekt stemme ved stortingsvalg. Endelig i 1913 fikk kvinner alminnelig stemmerett, uansett inntekt og valg. Det borgerlige idealet på 1800-tallet var jo som nevnt at kvinner kunne ha grunnutdanning, men ikke høyere utdanning. Og nettopp på grunn av den tidlige kvinneemansipasjonen som begynte på slutten av 1800-tallet, og de politiske rettighetene som kom på begynnelsen av 1900-tallet, ble dette gradvis endret.³³

Skolereformer og lærerinelover

Loven av 1878 vedtok at kvinner fikk rett til å ta middelskoleeksamen ved at kommunale og private pikeskoler fikk adgang til å avholde middelskoleeksamen med samme virkning som offentlige middelskoler. Loven som ble vedtatt i 1882 gikk ut på at kvinner fikk ta eksamen artium og eksamen philosophicum, og i 1884 fikk kvinner ta universitetseksamen. Her ble

²⁷ Melby 1999: 248

²⁸ Ibid: 249

²⁹ Hagemann 1999: 189

³⁰ Blom og Tranberg 1985: 150

³¹ Ibid: 151

³² Sandvik 2022: 138

³³ Dørum 2014: 14

kvinnelige studenter likestilt med mannlige i henhold til adgangen til å ta universitetseksamen, akademiske grader og tilgangen på stipendier og legater som var tillagt universitetet. I 1890 kom loven om prøver og seminarer for lærere og lærerinner i folkeskolen. Vedtaket gjorde at kvinner også fikk adgang til statens lærerskoler.³⁴ Loven av 1896 gav kvinner adgang, på lik linje med menn, til å bli utnevnt som bestyrer og lærerinne i den høyere allmennskolen.³⁵ Den siste loven som er gjeldende for oppgavens valgte tidsperiode var loven av 1905. Denne gjorde at kvinner fikk rett til å utnevnes til alle stillinger i den høyere skolen ved å ta matematisk, naturvitenskapelig, språklig og historisk embetseksamen.³⁶ Alle disse vedtakene dannet utdanningsmuligheter og yrkesaktivitet for kvinner i skolevesenet, der hvor det tidligere hadde kun vært forbeholdt menn. Likevel hadde kvinnelige og mannlige lærerpersonale langt fra samme lønn. De kvinnelige lærerinnene tjente rundt halvparten så mye lønn som de mannlige lærerne.³⁷ På 1870-tallet tjente lærerinner rundt 800 kr i året, mens lærerne tjente 1600 kr i året. Lover for likelønn for lærerpersonale ble ikke vedtatt før i 1918 og 1920.³⁸

Oppsummering: Delkapittel 3

I dette kapittelet har vi vært inne på bykvinnens rolle i økonomisk offentlighet og arbeid, samt utdanningslover for kvinner som ble vedtatt. De borgerlige kvinnene var i liten grad en del av det økonomiske markedet. Arbeidslivet og offentligheten var mennenes domene, mens kvinnene skulle primært sett ta vare på hjem og barn. Skolereformene av 1860 og 1889 forlenget skoletiden, og la mer vekt på undervisning av samfunnsnyttige fag som regning og skriving. Dette var med på å bidra til kvinners kvalifikasjoner i arbeidslivet i årene som skulle komme.

Borgerlige kvinner dannet organisasjoner og foreninger for å fremme kvinners rettigheter innen arbeidsmarkedet. Kvinnemisjonsforeningen var et eksempel på de borgerlige kvinnenes kritikk mot den mannlige offentligheten, samt dens hinder og forbud for kvinners rettigheter i yrkeslivet. Skoleverket var med dette en av de første arbeidsplassene som benyttet seg av kvinnelig arbeidskraft på 1860-tallet, noe som gav de borgerlige kvinnene fra dannede familier en mulighet for intellektuell utvikling i arbeidslivet og gjorde at de kunne forsørge

³⁴ Blom og Tranberg 1985: 153-154

³⁵ Ibid: 157

³⁶ Ibid: 161

³⁷ Hagemann 1999: 169

³⁸ Moum 1981: 58

seg selv. Utdanningsnivået i byene ble høyere, og det ble mer og mer yrkesaktivitet blant de borgerlige kvinnene.

Skolereformene, utdanningslovene og rettighetsvedtakene som kom mellom 1860-1900 gjorde at borgerlige bykvinner fikk flere muligheter innen utdanning og yrkesaktivitet som lærerinner i skolevesenet. Lover, regler og arbeidsplasser som lenge kun hadde vært forbeholdt menn, ble nå åpnet for kvinner også. Kvinner oppnådde mer frihet, likhet og muligheter, på lik linje med menn, i forhold til utdanningsrettigheter og arbeidsmuligheter innen skoleverket og læreryrket. De ble mer inkludert både i den økonomiske offentligheten og den politiske offentligheten, noe som gjorde at de fikk ta større plass i samfunnet.

Neste delkapittel går nærmere inn på lærerinneforeningen i Trondheim, dens medlemmer, og foreningens arbeid for skolens fremvekst og lærerinnenenes rettigheter.

Lærerinneforeningen i Trondheim ca. 1885-1920

Bakgrunn for stiftelsen

En av de viktigste kvinneyrkene som åpnet raskt for den borgerlige middelklassen i byene på 1860-tallet, var som nevnt skoleverket. Borgerlige kvinner hadde lenge søkt som guvernanter og hjelpelærerinner i folkeskolen. Landskoleloven av 1860 og byskoleloven av 1869 gjorde at yrket ble formelt åpnet for kvinner. Rundt 1870-årene ble folkeskolelærerinner en ansett etat. For døtre av borgerlige og dannede familier som hadde vært heldige å få en utdanning, var læreryrket en stor mulighet til intellektuell utvikling i arbeidslivet. Mannlige lærere hadde fått gratis utdanning av staten siden 1830-tallet, men kvinnelige lærerinner måtte betale for utdanningen sin selv, i tillegg til å avlegge lærerinneprøven på slutten av 1860-tallet og starten på 1870-tallet. Først med loven av 1890, vedtak om prøver og seminarer for alle lærere og lærerinner i folkeskolen, ble de offentlige lærerskolene åpnet for kvinner også.³⁹

Som vi har vært inne på tidligere, hadde ikke de første lærerinnene i skolen noen utdanning. Myndighetene så det ikke nødvendig at kvinner trengte mer enn allmenn utdanning for å jobbe som lærerinne i skolen. Det ble i 1860-årene opprettet prøveseminarer for kvinner i Bergen og Oslo. Den første lærerinnen i Trondheim som hadde deltatt i prøveseminarer var Beret Grendahl. Hun tok for øvrig sin utdanning i Bergen. Ved kongelig resolusjon i 1871 ble det fastsatt en lærerinneprøve som kvinner måtte gjennomføre for å søke fast ansettelse i

³⁹ Moum 1981: 58

folkeskolen.⁴⁰ Denne prøven kunne avlegges også i Trondheim, og kvinnene måtte selv betale for både praktiske og teoretiske kurs som varte rundt et halvannet år. Denne kvinneutdanningen var svært mangelfull i forhold til menns utdanning, men Trondheims lærerinner kompenserte dette med en god del selvstudium og samarbeid seg imellom.⁴¹

Lærerinneforeningen ble stiftet i 1885. Lærerne hadde hatt sin forening i flere år på dette tidspunktet. Lærerinner hadde også hatt adgang på lærerforeningens møter, foredrag og diskusjoner, men de hadde ikke rett til å delta i avstemninger vedrørende valg i skolen. Med loven av 1882 ble det foreslått av lærerinnene at de også skulle få kunne ta medlemskap i foreninger med de samme vilkårene som lærerne. Dette ble diskutert i møter med både lærere og lærerinner til stede. De fleste av lærerpersonale som deltok på disse møtene, både mannlige og kvinnelige, var enige om at alle i personalet skulle drøfte og avgjøre sammen når det gjaldt spørsmål rundt felles arbeid i skolen. Likevel var det noen som var imot forslaget. Det var en mannlig lærer på møtet som var svært konservativ på kvinnesyn og som argumenterte sterkt imot forslaget. Han mente at kvinner manglet evner som gav dem rett til å ha samme stilling i samfunnet som menn. Han erklærte at han ikke var villig til å ha en kvinne som overordnet og hvis forslaget fikk gjennomslag, kom han til å forlate foreningen. Denne uttalelsen førte til at lærerinnene valgte å trekke seg tilbake og forlot møtet.⁴² Bakgrunnen for stiftelsen av lærerinneforeningen ble betydelig for det fremtidige arbeidet for kvinnenes rettigheter i offentligheten og deres rolle i skolevesenet.⁴³

Foreningens formål og medlemmer

Trondhjems Lærerinneforening ble stiftet 7. mars i 1885 av allmueskolens lærerinner ved Pikebetalingsskolen, som da lå i Dronningens gate, i Trondheim. Formålet med foreningen var at lærerinnene skulle, gjennom diskusjoner og foredrag, få bedre forståelse av ulike undervisningsmetoder og en dypere oppfatning av skolens oppgave og betydning. Foreningen skulle også fremme samarbeid og samhold blant lærerinnene, samt ivareta og fremme lærerinnenes interesser.⁴⁴ Foreningen besto av 33 medlemmer det første året etter stiftelsen. De hadde regelmessige møter hvor de diskuterte aktuelle saker for skolens fremgang. Ved et årsmøte ble det besluttet at lærerinneforeningen skulle samles når det oppsto saker som var av spesiell interesse for lærerinnene. Blant annet ble spørsmålet om kvinners adgang til

⁴⁰ Ekerhovd 1935: 5

⁴¹ Ibid: 6

⁴² Ibid: 8

⁴³ Ibid: 9

⁴⁴ Ibid: 10

lærerforeningen igjen tatt opp den 3. mars i 1887. Denne gangen diskuterte de om lærerinnene ønsket å bli medlemmer i lærerforeningen, om de var villige til å forlate lærerinneforeningen, og om en heller foretrakk en fellesforening for både kvinnelig og mannlig lærerpersonale. I desember 1887 ble Folkeskolens Lærerforening stiftet, en fellesforening for både mannlige lærere og kvinnelige lærerinner.⁴⁵ De kvinnelige lærerinnene fortsatte å ha sin lærerinneforening selv om de ble medlemmer i fellesforeningen, men de fikk mindre tid til å foreta møter og hadde en rolig periode i flere år. Lærerkomiteen, bestående av lærerinner og lærere fra alle kanter av landet, kalte i 1892 til et møte i Trondheim. Omtrent 700 lærere og lærerinner deltok på møtet som varte i to dager. Her ble det diskutert et videre syn på skoletanken som skapte den norske folkeskolen, en barneskole for alle barn uansett kjønn, og at alle lærerpersonalet skulle få en forståelse av at skolen skulle oppnå målene loven av 1889 hadde satt for den.⁴⁶ For å oppnå disse målene var skolen avhengig av at dens lærerpersonale samarbeidet og tok forente avgjørelser, både for skolens og personalets interesser. Ved dette møtet ble det erklært at lærerinneforeningen måtte ta opp sin virksomhet igjen. Med det fikk foreningen 12 nye medlemmer.⁴⁷

Loven av 1889, som gjorde allmueskolen om til folkeskole, medførte en omordning som gjorde det nødvendig med nyansettelse av personale. De senere lovendringene og skolereformene, som til dels økte undervisningstiden og til dels gav kommunene adgang til økning av frivillige timer, medførte en stor økning i antall lærerinner. I 1919 hadde lærerinneforeningen 154 medlemmer. Dette var det høyeste antallet foreningen hadde hatt siden stiftelsen.⁴⁸

Skolens undervisning og lærerinneforeningens arbeid

Skolens interesser var desidert hovedfokuset for lærerinneforeningen. Lærerinnenenes stilling var upåaktet, og lønnen var liten. De ofret det meste av sin tid og tanke til skolen og dens elever da lærerinnenenes økonomi på denne tiden gjorde at de ikke hadde noe til overs. Med stor interesse, dyktighet og flid behandlet og tok lærerinnene opp de forskjellige emnene angående skolen. Trondhjems Lærerinneforening var en flittig forening som holdt regelmessige møter og har hatt stor påvirkning til saker vedrørende undervisningen og skolen mange år senere.⁴⁹ De sosiale og økonomiske kårene endret seg heldigvis for Trondheims lærerinner. Staten

⁴⁵ Ekerhovd 1935: 11

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Ibid: 13

⁴⁸ Ibid: 14

⁴⁹ Ibid: 15-16

bevilget etter hvert stipendier til reising og kursing, hvor Trondheim kommune sørget for å skaffe vikarer for lærerinnene som mottok stipendiene. Etter å ha reist til andre byer i landet og i utlandet, skulle lærerinnene gjennom foredrag, kursing og demonstrasjoner berette om det de foretok seg på studiereisene. Når de kom hjem til foreningen igjen kunne de fortelle om de andre skoleideene og idealene som de lærte om på sine studiereiser og pedagogiske kurs.⁵⁰ Trondheims lærerinner lot seg inspirere og motivere til å alltid forbedre folkeskolen og dens undervisning, slik at elevene kunne få en så allsidig og pedagogisk riktig utdannelse som mulig.

Lærerinneforeningen sendte forslag og uttalelser om å skifte ut lærebøkene på skolen. Lærebokforfatteren Nordahl Rolfsen gikk til revisjon av sin bok *Lesebok for Folkeskolen* i 1906. Han oppfordret lærerinneforeningen til å drøfte bokens aktualitet for skolen og sende sine uttalelser til han. Utbytting av lærebøker var bare en av sakene vedrørende skolen lærerinneforeningen arbeidet for. Gjennom de neste 50 årene kjempet de også for å få dannet en fortsettelsesskole mellom folkeskolen og høyere skole, bedre eksamensordning, forslag til karaktergivning, spisefriminutt, utvidelse av obligatorisk undervisning, utvidet lesetid for lærerinner, lærerinnehjem, kvinnelig overlærer, tilbakevending til et felles skoleråd for lærere og lærerinner, og mange flere saker vedrørende skolen, elevene og personalet.⁵¹ I tillegg til å arbeide for å legge til rette for skolen og barna, har lærerinneforeningen også arbeidet for å ivareta lærerinnene og deres interesser. Under mannsdominerende samfunnsforhold, har det vært påkrevd at foreningen skulle ha oppmerksomheten vendt mot å fremme kvinners rettigheter innen skolen, samt å påtale når disse rettighetene ble krenket. Trondhjems Lærerinneforening har siden stiftelsen arbeidet hardt for å få kvinner anerkjent som lærerinner i høyere klasser, noe som de litt etter litt oppnådde. Like betydningsfullt var det at de øverste pikeklassene fikk mesteparten av sin undervisning av kvinner, og ikke menn. Nyansettelser bestående av for det meste kvinner, ville balansere forholdet mellom lærere og lærerinner i pikeklasser.⁵²

Etablerte lover for Trondhjems Lærerinneforening

I 1912 ble Norges Lærerinneforbund stiftet. I styret fikk Trondheims lærerinner sin representant.⁵³ I 1919 hadde organisasjonen sitt landsmøte i Trondheim som

⁵⁰ Ekerhovd 1935: 16-17

⁵¹ Ibid: 20-21

⁵² Ibid: 30

⁵³ Ibid: 34

lærerinneforeningen deltok på.⁵⁴ På et møte den 11. desember det samme året, ble det vedtatt ti lover for Trondhjems Lærerinneforening. Den første loven gikk ut på at foreningen skulle ha som formål å fremme samarbeid og samhold blant lærerinnene, og vareta skolens og standen interesser. Den andre loven erklærte at foreningen skulle slutte seg til Norges Lærerinneforbund. Den tredje loven tilsa at enhver lærerinne ved Trondheims folkeskole kunne bli medlem av foreningen. Æresmedlemmer kunne innvoterer av årsmøtet etter forslag av styret. Pensjonerte lærerinner, som tidligere hadde vært medlemmer av foreningen og vikarer, fikk adgang til møtene, men fikk ikke stemmerett. Lærerinner som ikke var medlemmer, kunne få adgang til møtene ved styret. Og hvis lærerinner ville melde seg inn eller ut av foreningen, skulle dette skje hos kassereren.⁵⁵

Den fjerde loven vedtok at foreningens styre skulle bestå av fem medlemmer. Årsmøtet skulle først velge formann, deretter skulle de velge de øvrige styremedlemmene og tre varamenn. Blant styremedlemmene skulle det velges nestformann. Disse valgene skulle avgjøres skriftlig, og årsmøtet velger også varamann og revisor for denne. Styremedlemmene skulle velges for to år, og de ovenfornevnte valgene skulle velges for ett år. Om et styremedlem hadde igjen ett år av sin funksjonstid, kunne hun likevel bli valgt som formann. To medlemmer skulle byttes ut etter tur hvert år. Når et år var gått etter første valg, skulle to medlemmer byttes ut ved loddtrekning. Styret skulle velge seg imellom hvem som skulle være sekretær og kasserer. Den som hadde et ombud i en valgperiode, kunne slippe å motta valg den neste perioden. Lærerinnenens representant i skolestyret skulle ha adgang til styrets møter.⁵⁶

Den femte loven innebar hva styret skulle foreta seg. Styret skulle blant annet legge frem en beretning om foreningens virksomhet for året som var, samt å legge frem revidert regnskap til godkjenning på årsmøter. De skulle også kalle alle medlemmene sammen til møter, så ofte det var nødvendig, eller når minst ti av foreningens medlemmer forlangte det skriftlig. Ekstraordinære årsmøter skulle sammenkalles av styret når det var nødvendig eller hvis en femtedel av medlemmene forlangte det skriftlig. Styret skulle stå for forhandlingstemaer til møtene og sørge for at dette ble kunngjort til rett tid, i tillegg til å ansette en sekretær hvis

⁵⁴ Ekerhovd 1935: 35

⁵⁵ Ibid: 41

⁵⁶ Ibid

godtgjørelse ble bestemt av årsmøtet. Hvert år skulle styret sende inn kontingent til Norges Lærerinneforebund og kontingent til organisasjonens hjelpekasse.⁵⁷

Den sjette loven vedtok at formannen og/eller nestformannen skulle lede forhandlinger i foreningens og styrets møter, i tillegg til å iverksette møtenes fattede avgjørelser. Den sjuende loven tilsa at forslag til forhandlingstemaer skulle sendes skriftlig til styret, og styret skulle stå for å legge frem forslagene til foreningen. Den åttende loven omhandlet når årsmøtene skulle avlegges og hva som skulle bli foretatt i møtene. Årsmøtet skulle foregå i januar hvert år. På møtet skulle de legge frem årsberetning og revidert regnskap for fjoråret, de skulle foreta de nevnte valgene fra den fjerde loven, og de skulle fastsette kontingent. Den niende loven vedtok at alle beslutninger skulle fattes med det som fikk mest stemmer ved valg og avgjørelser. Hvis det ble uavgjort mellom stemmene, skulle formannen bestemme utfallet. Den tiende og siste loven gikk ut på at forandringer i eller i tillegg til denne loven kunne foretas kun i årsmøter og med minst to tredjedeler av møtenes stemmer. Denne loven kunne tre i kraft 1. januar i 1920.⁵⁸

Oppsummering: Delkapittel 4

I dette kapittelet har vi redegjort for stiftelsen av Trondhjems Lærerinneforening, dens medlemmer, og foreningens formål og intensjon. Årsaken til foreningens stiftelse var at lærerinnene ønsket å ha de samme mulighetene i skolevesenet som lærerne hadde. De la fram forslaget på et fellesmøte bestående av både lærerinner og lærere. Da forslaget ble nedstemt, bestemte lærerinnene seg for å danne sin egen forening som i all hovedsak skulle fremme lærerinnenes og skolens interesser. Foreningen skulle fremme samhold og samarbeid blant lærerinnene, samt å utvikle undervisningsmetoder og få en bedre forståelse av folkeskolens oppgave overfor elevene, og selve betydningen skolen hadde for samfunnet.

Foreningens medlemmer ofret mye av sin tid og tanke for å bedre skolesystemet.

Lærerinnelønnen var mager og jobben var upåaktet. Staten bevilget stipendier til lærerinnene for å reise og dra på kurs til andre skoler, både innad i landet og i utlandet. Lærerinnene som mottok stipendiet berettet om det de erfarte og opplevde på sine studiereiser når de kom tilbake til foreningen. Stipend for reisene og kursene ble bevilget slik at foreningen kunne la seg inspirere og motivere av å lære hvordan skolesystemet i andre byer var i forhold til deres. Trondhjems Lærerinneforening var stadig ute etter å forbedre skolen, og bedre lærerinnenes

⁵⁷ Ekerhovd 1935: 41

⁵⁸ Ibid: 42

stand. Foreningens ti lover som ble vedtatt i 1919 skulle bli lærerinneforeningens retningslinjer å forholde seg til, noe som blant annet skulle vise seg å påvirke skolevesenet flere år senere.

Neste delkapittel går nærmere inn på lærerinnene i folketellingene fra 1891 og 1920 for 1601 Trondheim kjøpstad. Her blir det redegjort for registrerte lærerinner i de gjeldende årene, og hvilke kvinnegrupper dette gjaldt.

Folketellingen 1891 og 1920

Ved å spesifisere søket med å bruke søkeordene 'kvinne', 'lærerinne', 'Trondheim' og 'folketelling 1891' på digitalarkivet.no, får man opp ni treff. Alle treffene er kvinner som er yrkesregistrert som lærerinner i folketellingen 1891 for 1601 Trondheim kjøpstad, altså Trondheim kommune.⁵⁹ Det samme gjelder folketellingen fra 1920. Her har er det blitt brukt de samme søkeordene bare at årstallet for folketellingen er endret, altså 'folketelling 1920' i stedet for 'folketelling 1891'. Der får man opp 89 treff.⁶⁰

Oppgaven har valgt å sette opplysningene i to tabeller for å få en bedre oversikt over folketellingenes antall i sivilstatus, alder og familiestilling blant de registrerte lærerinnene i folketellingene. Tallene i tabellen og teksten er hentet fra de digitale folketellingene fra Trondheim i 1891 og 1920 på digitalarkivet sine nettsider.

År	Ant. gifte	Ant. ugifte	Ant. separerte	Ant. enker	Inntil 30 år	Over 30 år
1891	0	9	0	0	2	7
1920	12	73	2	2	26	63

Tabellen ovenfor gir en oversikt over antall gifte/ugifte, separerte og enker, samt at den kartlegger alderen på de registrerte lærerinnene fra begge folketellingene. Lærerinnenens sivilstatus kan bidra til å gi oss et gjennomsnitt på hvilke grupper kvinner som var mest yrkesaktiv innen læreryrket. Alderen kan fortelle oss noe om hvor mange av lærerinnene

⁵⁹ Digitalarkivet (u. å.), «Folketelling 1891 for 1601 Trondheim kjøpstad»: https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=3&m%5B%5D=1601&firstname=&lastname=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=l%C3%A6rerinne&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=

⁶⁰ Digitalarkivet (u. å.), «Folketelling 1920 for 1601 Trondheim kjøpstad»: https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?page=1&from=&to=&jt%5B0%5D=18&m%5B0%5D=1601&firstname=&lastname=&genders%5B0%5D=k&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=l%C3%A6rerinne&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=&sort=rel

hadde fått eller var under utdanning, og hvor mange som jobbet som lærere i skolen uten å ha fått høyere utdanning i de forskjellige registreringsårene.

Tabellen nedenfor gir en oversikt over lærerinnenenes familiestilling. Hovedperson, hustru og datter er familiestillinger som kan fortelle oss om lærerinnenenes bosituasjon ved at de enten var hovedperson for egen husstand, deler husstand sammen med ektemann, eller som datter som bor sammen med familien. Losjerende er en familiestilling hvor man er leietaker og leier et rom, enten hos familie eller hos andre. Kolonnen «Annet» gjelder for de lærerinnene som ikke hadde fått registrert en spesifikk familiestilling, og for de som var registrert som pasienter ved sykehusinstitusjoner ved registreringstiden.

År	Hovedperson	Hustru	Datter	Losjerende	Annet
1891	0	0	8	1	0
1920	29	12	27	14	7

1891

Opplysningene fra folketellingen av 1891 viser at det var ni kvinner som ble registrert som lærerinner. Alle lærerinnene var ugifte og hvor sju av ni var over 30 år, og to var under 30 år. De alle var døtre som bodde hjemme med familien sin, bortsett fra én lærerinne som var over 30 år og sto som losjerende hos familie. Det at alle lærerinnene i folketellingen av 1891 var ugifte døtre kan fortelle oss at ugifte kvinner var de som var mest yrkesaktiv innen læreryrket på den tiden. Ut ifra lærerinnenenes alder og sivilstatus, kan man kategorisere dem som uforsørgede kvinner. Dette kan forklares med at økende antall kvinner i byene og synkende ekteskapsfrekvens, gjorde at det ble rikelig tilgang på kvinnelig arbeidskraft fra midten av 1800-tallet og utover.⁶¹ Andelen før-ufifte og ugifte kvinner forble relativt høy mot begynnelsen av 1900-tallet.⁶² Det økende antallet av uforsørgede og ugifte kvinner i arbeidsmarkedet, og kanskje spesielt innen læreryrket, kan i et kvinnehistorisk perspektiv sies å være på grunn av at staten valgte å satse på kvinnelig arbeidskraft i skolevesenet, nettopp for at ugifte og uforsørgede kvinner kunne tjene til livets opphold med en jobb som ville gi dem intellektualitet som borgerlige kvinner.⁶³ Konfirmasjonen markerte ikke bare overgangen til voksenlivet, men den markerte også begynnelsen på selvforsørgelse. Flertallet hadde ikke råd

⁶¹ Hagemann 1999: 170

⁶² Ibid: 171

⁶³ Ibid: 173

til å la sine voksne døtre bare gå hjemme uten å bidra til familieøkonomien.⁶⁴ De borgerlige familiene i byene bisto da heller med å anskaffe døtrene sine med kvalifikasjoner som egnet seg til lærerinnestillinger.

1920

Folketellingen av 1920 viser at det var 89 kvinner som ble registrert som lærerinner. Av gifte kvinner var antallet 12, av ugifte var det 73, to var separert og to var enker. Også her var de fleste yrkesaktive lærerinnene ugifte kvinner. Hvis vi ser på familiestillingen for 1920, ser vi at det var 29 av lærerinnene som var hovedpersoner, altså at de eide bolig selv og hadde ansvaret for egen husstand, 12 var hustruer som eide hus sammen med ektemennene, 27 var døtre som bodde hjemme med familien sin, og 14 var leietakere i fellesbolig med andre, enten andre slektninger eller eksempelvis lærerinnekollektiv. Sju lærerinner hadde ikke fått registrert noen spesifikk familiestilling, hvorav tre var pasienter ved sykehusinstitusjoner. Av de 89 lærerinnene i 1920 var 26 stykker 30 år eller yngre, og 63 stykker var over 30 år. Her kan man se en sammenheng mellom 26 lærerinner som var under 30 år, 73 lærerinner som var ugift, og 27 lærerinner som var registrert som døtre. I 1900 var det 62 prosent av kvinnene som var yrkesaktive. Utover mot 1920, går antallet yrkesaktive ned. Dette kan kanskje skyldes fordi flere av de ugifte døtrene var gamle, og at flere unge og ugifte døtre (under 30 år) begynte å studere.⁶⁵ En ting å se på er antallet gifte lærerinner. Man kan forbinde 1900-tallet med fall i fruktbarhet, og det var i 1920-årene dette var verst.⁶⁶ Med lovene som kom i forhold til kvinners rett til høyere utdanning, adgang til skolevesenet, og innmarsj til læreryrket, kan man se at det fortsatt er de ugifte kvinnene som er mest yrkesaktive. De gifte kvinnene fikk jo, som nevnt tidligere i oppgaven, ikke økonomisk myndighet i ekteskapet før i 1927.⁶⁷ I tillegg ble ikke gifte kvinner ansett som økonomisk aktive. Dermed kan man si at de ugifte kvinnene var mer yrkesaktive innen læreryrket da de måtte forsørge seg selv med lønnet arbeid. Dessuten var det veldig liten andel av gifte borgerlige kvinner som var yrkesaktiv mellom 1875 og 1910.⁶⁸

Sammenligning

Som vi har sett var det flere ugifte kvinner som var yrkesaktive som lærerinner i begge folketellingene, både fra 1891 og 1920. Dette kan til dels skyldes på at mange menn og unge

⁶⁴ Moum 1981: 12

⁶⁵ Melby 1999: 233-234

⁶⁶ Ibid: 236

⁶⁷ Dørum 2014: 14

⁶⁸ Moum 1981: 10

gutter emigrerte til Amerika fra rundt 1860 til 1905. Dette gjorde at det ble et kvinneoverskudd i byene. Antall kvinner versus menn, gjorde at det ble en ubalanse i alders- og kjønns sammensetningen. Trondheim var den byen i 1875 som hadde det største kvinneoverskuddet med 116 kvinner per 100 menn. Med den ytterligere utvandringen blant menn i 1880-årene, ble det kvinneoverskuddet enda mer forsterket. Det ble derfor stor andel enkelthushold. Likevel så bodde ugifte kvinner som regel i større hushold som tjenestepiker, døtre, som losjerende, eller i egne hushold med andre enslige kvinner (kvinnekollektiv). På grunn av det større kvinneoverskuddet var enker og ugifte kvinner forholdsvis langt flere i byen enn gifte. Dermed måtte de også forsørge seg selv. Lærerinnestillinger var en mulighet for dette, noe som gjelder for både folketellingen av 1891 og folketellingen av 1920.⁶⁹

For folketellingen av 1920 kan det store antallet av ugifte lærerinner, 73 stykker, også skyldes at det ble mer fokus på samfunnsnyttig og allmenn utdanning for både gutter og jenter på lik linje. Skolereformene av 1860 og 1889 gjorde at allmueskolen gikk fra å være en religionsskole til å bli en sjuårig borgerlig grunnutdanning for alle barn, både gutter og jenter likt.⁷⁰ Dette førte til at det ble mer rettferdig utdanning for både gutter og jenter, og hvor de skulle ha de samme læringsmålene gjennom utdanningen. Disse ovenfornevnte årsakene, kombinert med de høyere utdanningslovene for kvinner som ble vedtatt gjennom 1880-årene, gjorde at borgerlige og dannede familier trolig satset på utdanning for sine ugifte døtre, slik at de kunne forsørge seg selv, til de, i familiens forhåpning, skulle gifte seg.

Det generelle antallet av lærerinner i hver av folketellingene, er betydelig forskjellig. Folketellingen av 1891 viser til ni registrerte lærerinner, mens folketellingen av 1920 viser 89 registrerte lærerinner. Én lærerinne ved navn Inga Dorothea Zahl Wikborg er nevnt i begge folketellingene, noe som tilsier at hun var en yrkesaktiv, lønnet lærerinne både i 1891 og 1920. Denne lærerinnen ble født i 1856. Hun er en av de som var over 30 år i begge folketellingene. I 1891 var hun 35 år gammel og hadde familiestilling som datter som bodde hjemme hos familien⁷¹, men i 1920 var hun 64 år gammel og hadde familiestilling som hovedperson som eide egen bolig som hun delte med sin datter og en leietaker.⁷² I begge folketellingene står hun som ugift. Det kan tenkes at hun i 1891 var over lengre tid en ugift datter fra en dannet og borgerlig familie, som tok utdanning og arbeid som lærerinne for selvforsørgelse, som deretter utviklet seg til 1920 der hun var en eldre, velutdannet og ugift

⁶⁹ Hagemann 1999: 148-149

⁷⁰ Ibid: 199

⁷¹ Digitalarkivet, «Folketelling 1891 for 1601 Trondheim kjøpstad»: <https://www.digitalarkivet.no/source/53073>

⁷² Digitalarkivet, «Folketelling 1920 for 1601 Trondheim kjøpstad»: <https://www.digitalarkivet.no/source/74138>

lærerinne som forsørget seg selv og husstanden sin. Ingen andre registrerte lærerinner i folketellingen av 1891 ble registrert i folketellingen av 1920. Det kan være fordi flertallet av de registrerte lærerinnene i folketellingen av 1891 var over 30 år da, noe som varierte alt mellom 30 og 70 år.

Oppsummering: Delkapittel 5

I delkapittel fem har vi analysert og sammenlignet folketellingene fra 1891 og 1920. Begge folketellingene viser et større antall blant ugifte yrkesaktive lærerinner enn gifte. Dette kan skyldes på folkeutvandringen til Amerika som skjedde mellom 1860 og 1905. Mange menn og unge gutter reiste til Amerika for bedre arbeidsmuligheter. Dette førte til at det ble et kvinneoverskudd i landet generelt, men spesielt i byene. Trondheim hadde det største kvinneoverskuddet i 1875. Og med ubalanse i kjønns sammensetning, kan det ha medført et stort antall ugifte kvinner. De ugifte døtrene i borgerlige familier måtte forsørge seg selv, og trolig bidra til husholdets økonomi da de fleste bodde hjemme.

Det kan tenkes at kvinner begynte å fokusere mer på utdanning og yrkesaktivitet, enn ekteskap da antallet av kvalifiserte beilere ble mindre med emigrasjonen. Kvinner fikk som nevnt mer økonomiske og individuelle rettigheter i løpet av siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Dette kan muligens ha vært med på å skifte fokuset over på egen utdanning og selvforsørgelse blant ugifte kvinner, da de måtte ha arbeid og inntekt for livets opphold utenfor ekteskapets rammer.

Det neste delkapittelet vil gå nærmere inn på potensielle årsaker til hvorfor det var mer ugifte kvinner, og hvorfor det var mer yrkesaktivitet blant dem kontra gifte kvinner.

Mulige årsaker

Som nevnt gjorde folkevandringen til Amerika at det ble et overskudd av kvinner i byene da en stor andel av menn emigrerte for bedre arbeidsmuligheter.⁷³ Det var størst kontrast i byene, da de ble større avvik fra den tidligere husholdsstrukturen, og flere enkelthushold mellom 1880-årene og begynnelsen av 1900-tallet. Enslige middelaldrende og eldre kvinner var nok en av gruppene som bodde i slike enkelthushold, da de fleste ugifte døtre bodde i familiens hushold eller i større hushold som losjerende. Men her spiller også giftemålmønsteret en rolle. Generelt i landet var det flere gifte menn enn kvinner. Og på grunn av det store kvinneoverskuddet var det flere enker og ugifte kvinner i byene. Ekteskapsalderen var noe

⁷³ Hagemann 1999: 148

lavere i byene enn på landet, men en langt større andel av kvinnene i byene forble ugift livet ut.⁷⁴ Likevel, som vi kan se, var det flere gifte lærerinner i 1920 enn i 1891. Dette skyldes blant annet at familiene i overklassen, de borgerlige, så på ekteskapsinngåelse som en viktig sak, både i 1891 og i 1920. Spesielt viktig var det at døtrene ble godt gift. Unge jenter ble ofte presset inn i giftemål med eldre menn, da de ofte sto økonomisk sterke i samfunnet. Ugifte kvinner som hadde barn utenfor ekteskap, stilte dermed svakt økonomisk da de tjente halvparten så mye som menn og så vidt hadde nok til å forsørge seg selv.⁷⁵ Økonomisk var mannen enerådende, også i tilfeller hvor hustruen hadde lønnet arbeid.⁷⁶ Først i 1927 fikk gifte kvinner råderett over egen inntekt.

En annen mulig årsak til hvorfor det var flere ugifte yrkesaktive kvinner er at skoleverket, og telegrafverket, var respektable arbeidsplasser for borgerlige kvinner. Mange hjemmeboende døtre bodde på nåde hos gifte familiemedlemmer etter at foreldrene fra den originale husstanden døde. I Trondheim i 1875 utgjorde hjemmeboende borgerlige døtre en tredjedel av yrkesaktive kvinner, men i 1900 utgjorde de en femtedel. Dette er tall som avspeiler fremveksten av arbeidsplasser egnet for borgerskapets kvinner. For dem var en slik jobb noe som måtte kjempes for og vinnes.⁷⁷ For telegrafistene var det betinget at de måtte være ugifte. Hvis de giftet seg mistet de jobben. Denne betingelsen var nok fordi staten skulle rekruttere det overflødige antallet av ugifte kvinner av borgerligheten slik at kvinnen kunne forsørge seg selv, og ha god arbeidskraft for en billigere penge. Denne betingelsen ble avskaffet i 1906.⁷⁸ Med tanke på at også skoleverket begynte å rekruttere ugifte kvinner fra borgerskapet i byene, er det ikke usannsynlig at også de hadde denne betingelsen for jobben. Betingelsen kan potensielt forklare det høye antallet ugifte lærerinner i begge folketellingene, og avskaffelsen av betingelsen kan forklare et større antall gifte lærerinner i folketellingen av 1920.

En tredje mulig årsak til hvorfor det var flere gifte lærerinner i 1920 enn i 1891 kan være folkeskoleloven av 1889. Denne loven gjorde ikke noe forskjell på ugifte og gifte lærerinner. Likevel var det ikke før i 1898 at den første gifte lærerinnen ble ansatt i skolevesenet, da betingelsen for at lærerinnene måtte være ugifte ikke ble avskaffet før i 1906. Det ble en offentlig debatt når det kom ut at skolestyret systematisk utelukket gifte lærerinner. I Trondheim var det likevel nærmere åtte prosent av lærerinnene som var gift mellom 1865 og

⁷⁴ Hagemann 1999: 149

⁷⁵ Moum 1981: 63

⁷⁶ Ibid: 67

⁷⁷ Ibid: 70

⁷⁸ Ibid: 71

1900, og mellom 1900 og 1910 var det 21 prosent av lærerinnene som var gift.⁷⁹ Dette vises ikke blant de registrerte lærerinnene i folketellingen av 1891, men det kan være en årsak til hvorfor det registrerte antallet av gifte lærerinner var høyere i 1920.

Oppsummering og konklusjon

Denne oppgavens formål var å analysere og sammenligne Trondheims lærerinner i folketellingene fra 1891 og 1920 for å se etter utvikling og endring av lærerinnene i perioden. For å oppsummere og konkludere resultatet, vil oppgaven ta en gjennomgang av de underordnede problemstillingene: Hvem var disse lærerinnene? Hvor gamle var de? Hva var deres sivilstatus, familiestilling og bosituasjon? Hva var antallet i 1891 og 1920? Og kan man med utgangspunkt i funnene se en utvikling eller endring i svarene rundt disse spørsmålene?

Som vi har funnet ut, var de fleste yrkesaktive kvinnene fra 1860 til 1920 ugifte kvinner. Dette gjaldt også for de borgerlige lærerinnene. Skoleverket og telegrafverket var noen av de første arbeidsplassene i byer som begynte å rekruttere kvinner fra bedrestilte hjem. Arbeidsplassene ønsket å rekruttere ugifte kvinner, da de viste seg å være pålitelig arbeidskraft og mye billigere i drift enn menn. Det var også et stort overskudd av ugifte kvinner i byene, også i Trondheim, mellom 1870 og 1910. I tillegg sørget disse arbeidsplassene for at ugifte borgerlige kvinner kunne forsørge seg selv med en jobb som ble ansett som respektabel for kvinner fra det øvrige sjiktet. Betingelsen for arbeidet var at kvinnene måtte være ugifte. Hvis de giftet seg, mistet de jobben. På grunn av det overflødige kvinneantallet i byene, var det dermed masse ugifte kvinner disse arbeidsplassene kunne hente billig arbeidskraft fra. Flertallet av de borgerlige lærerinnene var ugifte døtre fra bedrestilte hjem, som fortsatt bodde hjemme med familien sin, og som tok jobber i lærerinnestillinger for å skaffe seg lønnet arbeid for selvforsørgelse. Gifte kvinners arbeidsmuligheter innen læreryrket var derfor mager da betingelsen for å få arbeid var at de måtte være ugift. Dette forklarer hvorfor det ikke ble registrert noen gifte lærerinner i 1891. Betingelsen ble avskaffet i 1906, og skoleverket gjorde ikke noe forskjell på om lærerinnene var gift eller ikke. Dette kan forklare hvorfor det var flere registrerte gifte lærerinner i 1920.

Med utgangspunkt i folketellingen av 1891 og folketellingen av 1920, kan man begrunne utviklingen av antall lærerinner i løpet av disse 29 årene med at utdanningslovene som kom på 1880-tallet, skapte et mye større rom for borgerlige kvinners yrkesaktivitet, hvor de da

⁷⁹ Moum 1981: 74

kunne ta en høyere utdanning og jobbe i et respektabelt yrke. Før disse lovene kom, var læreryrket relativt mannsdominert. Kvinner kunne være lærerinner i skolen fra 1860-tallet av, men de hadde ikke fått rettigheter til utdanning enda. Heller ikke hadde de noen særlig rettigheter i skoleverket, da møter og avgjørelser ble foretatt av deres mannlige lærerkolleger og/eller overlærere.

Den gjennomsnittlige aldersgruppen på lærerinnene i folketellingen av 1891 var over 30 år. Det kunne variere mellom 30-70 år. Det var bare ni lærerinner totalt som ble registrert i folketellingen av 1891. Sju av lærerinnene var over 30 år og to lærerinner var 30 år eller yngre. I folketellingen av 1920 var det, av 89 registrerte lærerinner, 26 stykker som var 30 år eller yngre, og 63 lærerinner som var over 30 år. Også her var flertallet over 30 år. Årsaken for at den gjennomsnittlige alderen i begge folketellingene var så høy, kan være på grunn av lærerinneforeningens arbeid. Trondhjems Lærerinneforening jobbet alltid for å forbedre og utvikle skolevesenet, bedre lærerinnenenes kår og rettigheter i arbeidslivet, jobbet for at lærerinnene skulle få samme rettigheter som lærerne i skolen, samt å sørge for at disse rettighetene ble opprettholdt. Med foreningens innsats, kan det tenkes at de registrerte lærerinnene i folketellingene var medlemmer av denne foreningen. Som vi har vært inne på, ofret medlemmene i Trondheims lærerinneforening alt av sin tid og tanke til å bedre skolen og for å vareta lærerinnenenes interesser. Trondhjems Lærerinneforening arbeidet for alt dette fra stiftelsen i 1885 til 1935. Da kan det godt tenkes at også de registrerte lærerinnene fra folketellingene var bidragsytere i dette arbeidet. Med innsatsen ble arbeidsforholdene trolig mer rettferdige, og antageligvis gjorde det at lærerinnene trivdes bedre på arbeidsplassen og kanskje forble i yrket bare av den grunn. En annen mulig årsak for at alderen var så høy kan være på grunn av at, som vi har nevnt tidligere, mange kvinner forble ugifte livet ut og måtte derfor forsørge seg selv.

De registrerte lærerinnenenes familiestilling besto av hovedperson, hustru, datter og losjerende. I folketellingen av 1891 var åtte av ni lærerinner døtre som bodde hjemme med familien sin, og én lærerinne var losjerende. I folketellingen av 1920 var 29 av lærerinnene hovedperson for egen husstand, 12 eide bolig med ektemannen, 27 var døtre som bodde hjemme og 14 var losjerende. Den mest vanlige familiestillingen for en lærerinne å ha var altså datter som bodde hjemme. Dette korresponderer igjen med at de fleste lærerinnene var ugifte. Ved å se på de registrerte lærerinnenenes familiestilling, får man dermed også en innsikt i deres bosituasjon.

Kvinner i yrkesaktivitet besto da mest av ugifte kvinner. Gifte kvinner ble ikke ansett som økonomisk aktive, og det var fåtallet av gifte kvinner som hadde jobb. De borgerlige

lærerinnenenes endring og utvikling kan da med andre ord sies å ha skjedd på grunn av de lovendringene, rettighetsvedtakene, den økonomiske friheten, utdanningsmulighetene, individstatusen for kvinner og de nye samfunnsidealene som kom mellom 1870 og 1920. Lærerinnene ble flere i antall, de fikk mer rettigheter i skolevesenet, de kunne arbeide som lærerinner selv om de giftet seg, de fikk omsider anerkjennelse og betydning som lærerinner, og de fikk en større rolle i skoleverket og samfunnet generelt. De borgerlige kvinnes yrkesaktivitet kan sies å ha tatt seg opp mellom 1891 og 1920. Mye av dette kan begrunnes med lovendringene fra 1880-tallet, motarbeidelsen av det gamle 1800-tallets borgerlige idealer for kvinner, og opparbeidelsen av de nye idealene for samfunnet i Trondheim og det generelt i Norge.

Litteraturliste

- Blom, I & Tranberg, A. (Red.). (1985). *Nordisk lovoversikt: Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980*. Nordisk Ministerråd.
- Dørum, K. (2014). Bydamer og bygdekvinner i offentligheten i Salten på 1800-tallet. I K. Dørum (red.), *Politikk, profesjon og vekkelse: Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet* (s. 29-48). Fagbokforlaget.
- Dørum, K. (2014). Kvinner inntar offentligheten. I K. Dørum (red.), *Politikk, profesjon og vekkelse: Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet* (s. 9-28). Fagbokforlaget.
- Ekerhovd, A. B. (1935). *Trondhjems Lærerinneforening gjennom 50 år: 1885-1935*. Johan Christiansens Boktrykkeri.
- Hagemann, G. (1999). De stummes leir?: 1800-1900. I I. Blom & S. Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtid til 2000-årsskiftet* (s. 135-226). Cappelen Akademisk Forlag.
- Melbye, K. (1999). Husmorens epoke: 1900-1950. I I. Blom & S. Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtid til 2000-årsskiftet* (s. 227-297). Cappelen Akademisk Forlag.
- Melve, L. (2018). Å arbeide komparativt. I L. Melve & T. Ryymin (red.), *Historikerens arbeidsmåter* (s. 70-91). Universitetsforlaget.
- Moum, S. V. (1981). *Kvinnfolkarbeid: Kvinners kår og status i Norge 1875-1910*. Universitetsforlaget.
- Ryymin, T. (2018). Å arbeide med tekstanalyse. I L. Melve & T. Ryymin (red.), *Historikerens arbeidsmåter* (s. 44-69). Universitetsforlaget.
- Solli, A. (2018). Å arbeide kvantitativt. I L. Melve & T. Ryymin (red.), *Historikerens arbeidsmåter* (s. 92-121). Universitetsforlaget.
- Thonstad, P. T. (2022). *Nasjonens velstand: Norges økonomiske historie 1800-1940*. (2.utg.). Fagbokforlaget.

Statistiske kilder

- Digitalarkivet. (U. å.). *Folketellingen 1891*. Hentet fra: <https://www.digitalarkivet.no/source/53073>
- Digitalarkivet. (U. å.). *Folketellingen 1920*. Hentet fra: <https://www.digitalarkivet.no/source/74138>

- Digitalarkivet. (U. å.). *Folketellingen 1891*. Hentet 10.mai, fra:
https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?from=&to=&jt%5B%5D=3&m%5B%5D=1601&firstname=&lastname=&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=1%C3%A6rerinne&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=
- Digitalarkivet. (U. å.). *Folketellingen 1920*. Hentet 10.mai, fra:
https://www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced?page=1&from=&to=&jt%5B0%5D=18&m%5B0%5D=1601&firstname=&lastname=&genders%5B0%5D=k&birth_year_from=&birth_year_to=&birth_date=&birth_place=&domicile=&position=1%C3%A6rerinne&event_year_from=&event_year_to=&event_date=&related_first_name=&related_last_name=&related_birth_year=&sort=rel

